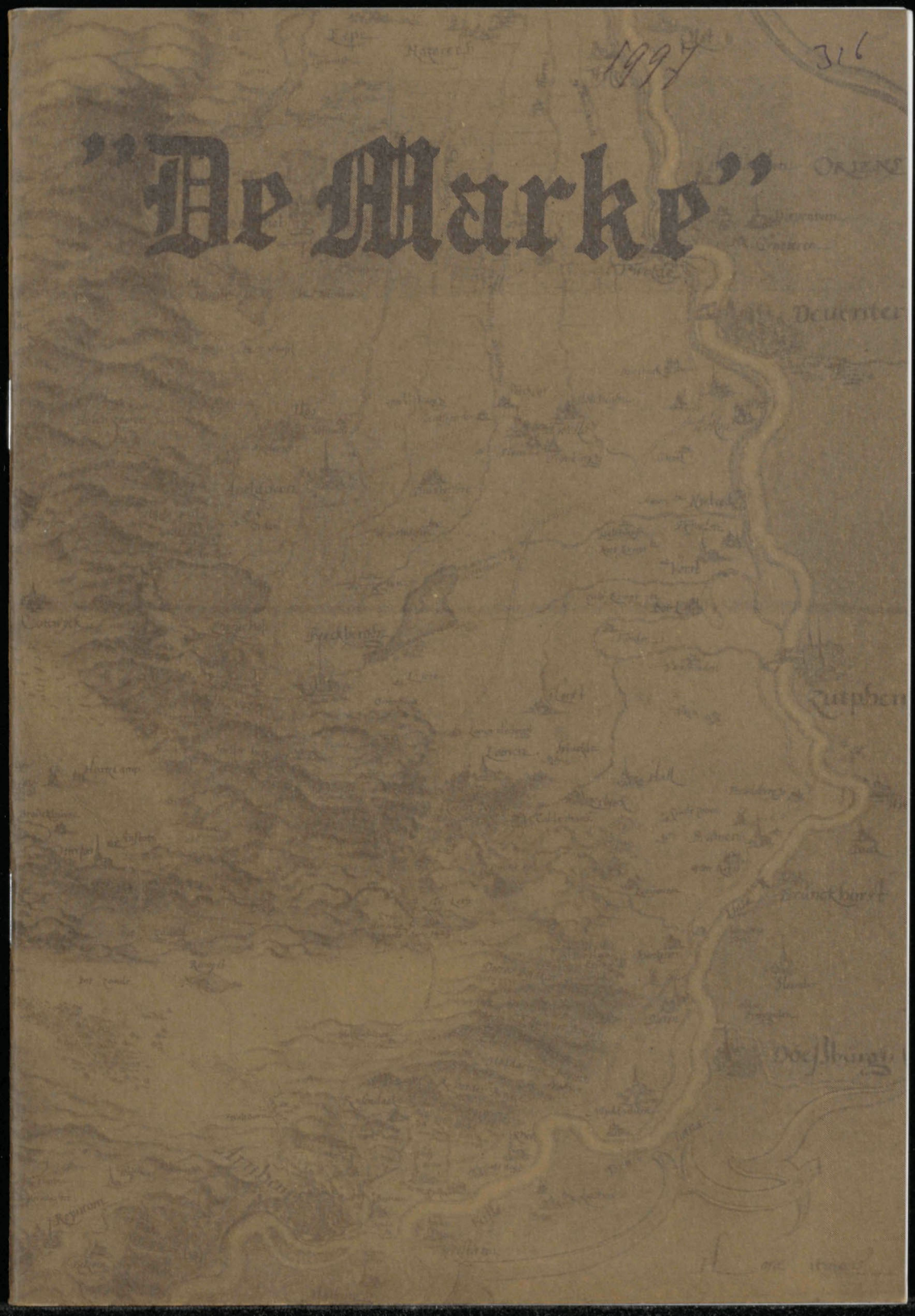

1997

316

"De Marke"

1133-316

g - 5-8

DE MARKE

Orgaan van de Oudheidkundige Vereniging "De Marke"
Beekbergen - Brummen - Eerbeek - Hall - Klarenbeek - Loenen
21e jaargang (1997)

Samenstelling van het bestuur:

G. Maassen, Hoog Buurloseweg 66, 7339 EL Ugchelen, ☎(055)5415543
voorzitter

R.W.P. de Vries, H.A. Grizellstraat 21, 6961 DN Eerbeek, ☎(0313)651033
secretaris

J. Zengerink, Rhienderensestraat 53, 6964 BH Hall, ☎(0313)651960
penningmeester

L.M. Hellferich-van der Kleij, Boerhaavelaan 66, 6961 ZW Eerbeek,
☎(0313)651691

W.T.M. Klomp, Langschoten 71, 7371 EP Loenen, ☎(055)5052276
bibliothecaris

J.R.B.W. Krepel, Vijverweg 2, 7382 BV Klarenbeek, ☎(055)3011330

J.A. de Ruiten, Narcisstraat 23, 6971 AW Brummen, ☎(0575)564062

Samenstelling van de redactiecommissie:

J. Coenraads, Händelstraat 2, 6961 AC Eerbeek, ☎(0313)652636

B. Derksen, Rhienderensestraat 37a, 6964 BH Hall

M.B.J. Kobussen, Voorsterweg 85, 7371 EK Loenen, ☎(055)5051558

J.A. de Ruiten, Narcisstraat 23, 6971 AW Brummen, ☎(0575)564062
eindredacteur

DE MARKE

Vereniging van Christelijke Kerken in Nederland
Christelijke Kerk - Katholiek - Protestant
11e Jaargang 1993

VOORWOORD

Dit voorwoord moet beginnen met een excuus voor het feit dat deze aflevering van ons orgaan aanzienlijk later verschijnt dan de bedoeling was. Een gevolg van diverse omstandigheden, waarvoor de eindredacteur u zijn welgemeende verontschuldigen aanbiedt. Niettemin hopen we de lezers weer een plezier te doen met de navolgende artikelen.

De oud-voorzitter van onze vereniging gaat in vogelvlucht door de geschiedenis van onze vereniging. Vervolgens plaatst de heer Van Bodegom kanttekeningen bij het in twee delen gepubliceerde artikel over Brummen in de Middeleeuwen. Iets wat de redactie graag ziet gebeuren: lezers die reageren op een artikel, wat weer een bijdrage aan ons blad kan opleveren.

Het Apeldoorns Kanaal is de afgelopen tijd vaak in het nieuws geweest, o.a. door een boeiende tentoonstelling in het Historisch Museum te Apeldoorn. Huub Ummels beschreef de ontstaansgeschiedenis. En we blijven nog even in en rond Apeldoorn als Martien Kobussen ons het een en ander vertelt over de Apeldoornse tolhuizen.

Hoe belangrijk historisch bronnenmateriaal kan zijn voor recht- en bewijszoekenden blijkt uit een bijdrage over de onteigening van het Hontsveld te Empe. Een ambtelijk rapport vormt de hoofdmoot van dit artikel, ingeleid door de eindredacteur.

De redactiecommissie

INHOUDSOPGAVE

	blz.
Een terugblik op 20 jaar "De Marke"	5
<i>H. Phielix</i>	
Lezers schrijven.....	12
<i>A. van Bodegom</i>	
Het Apeldoorns Kanaal	16
<i>H. Ummels</i>	
De onteigening van het Hontsveld te Empe	25
<i>J.A. de Ruiter</i>	
De gemeente Apeldoorn telde tien tolhuizen	46
<i>M.B.J. Kobussen</i>	

EEN TERUGBLIK OP 20 JAAR "DE MARKE"

In 1977 werd op initiatief van de heren prof. Jabbe Alberts uit Voorst, H. Berends uit Loenen en J.W. Schut uit Apeldoorn een oriënterende vergadering belegd om te komen tot de oprichting van een regionale oudheidkundige vereniging. In de diverse dorpen werd gezocht naar personen die voldoende belangstelling voor de plaatselijke historie hadden om in het voorlopige bestuur plaats te nemen. Die aangezochte bestuursleden waren: voor Beekbergen de heer K. de Boer (directeur van de AMRO-bank) als penningmeester, de heer H.B. Derksen (drogist te Eerbeek) als secretaris, mevrouw W. Derksen te Hall, de heer J.M. van Oorspronk te Loenen en de heer G. Buitenhuis te Klarenbeek. Korte tijd later werd ik benaderd om namens het dorp Brummen zitting te nemen. In januari 1978 werd de heer M. de Weerd, schoolhoofd te Eerbeek, op de jaarvergadering te Brummen tot onze eerste voorzitter gekozen. Helaas werd hij na ongeveer een half jaar ernstig ziek, waarna hij is overleden. De heer R. van Beem uit Eerbeek werd zijn opvolger. Al spoedig verlieten de heren de Boer en van Oorspronk het bestuur en zij werden opgevolgd door resp. de heren M. Zegers te Beekbergen als penningmeester en W. Klomp te Loenen. De heer Zegers was en is nog steeds één van de drijvende krachten in het stichtingsbestuur van de Ruitersmolen te Beekbergen.

In het bestuur hebben in de loop der jaren maar weinig mutaties plaatsgevonden. Voorzitter R. van Beem werd in 1986 door schrijver dezes opgevolgd. Als penningmeester hebben nog zitting gehad de heren W. Kersten en R. Boot, beiden directeur van de AMRO-bank te Beekbergen. De combinatie bankdirecteur-penningmeester leek een beetje een traditie tot de heer J. Zengerink uit Hall, onze huidige penningmeester, het werk overnam. De heer R. de Vries is na B. Derksen pas onze tweede secretaris.

Voor de lezingen werd, behalve van de tegenwoordige locaties, ook gebruik gemaakt van het Parochiehuus en café-restaurant Den Eikenboom te Loenen, de Nederlands Hervormde kerk en café-restaurant De Bok in Hall, zaal Spoorzicht en café-restaurant de Heideroos te Eerbeek en "Ons Gebouw" aan de Woudweg te Klarenbeek.

De eerste jaren leenden we een projectiescherm en een dia-apparaat, maar sinds 1989 beschikken we zelf over professionele projectie- en geluidsapparatuur.

In oktober 1978 werd onder auspiciën van de Stichting Gelders Oudheidkundig Contact een jaarlijkse verenigingsdag gehouden in paleis Het Loo (nog vóór de restauratie) en in museum Marialust (toen nog gevestigd in de villa in het Wilhelminapark) te Apeldoorn, waar de verenigingen Felua, De Marke en Oudheidkamer Uddel zich presenteerden.

Wat de lezingen betreft is er in de voorbije jaren een grote variatie geweest. Om er een aantal te noemen:

- kleding door de eeuwen heen (met poppen);
- papiermakersfamilies op de Veluwe;
- de opgravingen in de Hallse kerk (1982);
- riviervisserij;
- bouwkunst vanaf de Egyptenaren tot heden;
- Joods leven op de Veluwe;
- gemeentearchieven (in 1987 door de heren Klomp en de Ruiter);
- het vliegveld Deelen, vooral in de Tweede Wereldoorlog;
- het Gelders Landschap;
- familiewapens;
- de Leuvenheimse Schans (door ons lid S. Dekker);
- beken en watermolens op de Veluwe;
- muziektenten in Gelderland;
- oude Gelderse kerken;
- steenfabrieken;
- opgravingen in Zutphen (door stadsarcheoloog M. Groothedde);
- Prins Hendrik (door onze nieuwe voorzitter G. Maassen);
- kasteel Voorstonden (door architect Hoogenberk in het kasteel zelf);
- de Imbosch en haar bewoners;
- stationsarchitectuur;
- tussen kunst en kitsch (door antiquair Ott uit Zutphen);
- waterschappen (door de heer van Soest uit Wapenveld).

De jaarlijkse dagexcursies voerden ons door het hele land. Van Twente (kasteel Singraven en Ootmarssum) in het oosten tot Leiden (Rijksmuseum voor Oudheden) in het westen; van Frieslands Aldfaerserfroute

in het noorden tot Arcen (kasteeltuinen) en het witte stadje Thorn in het zuiden. Tijdens laatstgenoemde reis werd ik door de eigenaar van een plaatselijk restaurant bij het vertrek uit Thorn benaderd met de vraag: waar we bleven, want "de koffie en vlaai staan al lang klaar!" De koffie en vlaai hadden wij echter al lang op (in een andere zaak). Dit misverstand was veroorzaakt door een personeelslid dat een annulering van mij, weken daarvoor (omdat ze te duur waren), niet had doorgegeven. Het was wèl mijn fout toen het programma in 1986 in het honderd liep. Doordat ik mij verkeken had op de tijd die meerdere verplaatsingen (twee bussen vol met toch wat oudere deelnemers) vergen, vertrokken we te laat met de veerboot bij Schoonhoven, waardoor we de veerboot Gorinchem-Loevestein misten. Via de smalle straatjes van de vestingstad Gorinchem en een grote omweg kwamen we nog net op tijd bij slot Loevestein om, vlak voor sluitingstijd, een verkorte rondleiding van een half uur te kunnen krijgen.

Ook niet zonder problemen verliep een reisje naar kasteel Groeneveld in Baarn en de stad Naarden, waar we het Vestingmuseum en de kerk bezochten. Bij het "koppen tellen" in mijn bus vlak voor vertrek miste ik twee heren, die ook na speurtochten in de stad onvindbaar bleven. Tot de twee echtgenoten van deze heren hun uitgebreide conversatie staakten en toen doodleuk meedeelden dat hun mannen voor de verandering in de andere bus waren gaan zitten! Tijdens ons bezoek aan het vestingmuseum werd speciaal voor ons gezelschap een 12-ponder kanon afgeschoten, wat een kwartier tijd vergde en f 30 extra kostte.

De verdere excursies verliepen veelal naar wens. Ik wil er toch nog enkele noemen:

- bezoek aan de Nederlands Hervormde kerk in Brummen en boerderij Laag-Helbergen;
- het Tegelmuseum in Otterloo;
- Museum Kam in Nijmegen;
- het Veenparkmuseum in Barger-Compascuum;
- speelgoedmuseum De Toverlantaarn van de heer Jansen in Tonden;
- kasteel Rosendaal;
- de stad 's-Hertogenbosch met de Sint-Janskathedraal;
- scheepsarcheologisch museum Ketelhaven en de "Batavia";
- Huize Welgelegen in Warnsveld en De Overtuin;
- in Utrecht: het Catharijne Convent, het Historisch Kostuum Museum en het museum Van Speeldoos tot Pierement;

- bezoek aan door het Wijnhuisfonds gerestaureerde gebouwen (ook inwendig) en aan de Librije in Zutphen;
- kasteel Ammersoyen en het stadje Buren (het Weeshuis en het Boerenwagenmuseum) in 1979, kosten f 30.

Tweemaal zijn we de grens over geweest en wel naar Wasserschloss Anholt en het stadje Xanten met zijn Romeinse opgravingen. Deze zelfde reis kostte in 1981, inclusief warme maaltijd, f 40 en in 1992, ook inclusief warme maaltijd, f 65.

In de voorbije twintig jaren hebben bestuurs- en individuele leden een actieve rol gespeeld bij diverse projecten, zoals in de 80er jaren bij de samenstelling van een jubileumfotoboek voor de Rabobank Eerbeek-Brummen en het inrichten van een tentoonstelling van oude foto's in de Ruitersmolen te Beekbergen onder de naam "Langs het tuinpad van mijn vader....".

In 1988 werd ter gelegenheid van de Nationale Monumentendag, in samenwerking met de Monumentencommissie, een fietstocht georganiseerd langs Brummense en Eerbeekse monumenten, waarbij in cafe De Vrolijke Frans dia's werden vertoond.

Een hele klus was het op papier en foto vastleggen van een Voorlopige Brummense Gemeentelijke Monumentenlijst, waarop aanvankelijk ruim 300 panden stonden. De Monumentencommissie, waarin namens De Marke de heer R. van Beem zitting had (en nog heeft), bracht die lijst terug tot een heel wat bescheidener aantal.

In 1989 werd de samenstelling en verkoop gepromoot van de kadastrale atlas voor Brummen en Hall uit 1832. De Marke zorgde ervoor dat er ruim 100 bestellingen binnenkwamen, terwijl de gemeente Brummen een flinke subsidie verleende.

In hetzelfde jaar werd onze eigen bibliotheek grondig gereorganiseerd en werd een nieuwe catalogus samengesteld. Ook werden de boekencollecties Wolters (vooral boeken, foto's en knipsels over Beekbergen) en Schut (papiertechnische boeken) bij het gemeentearchief in Apeldoorn ondergebracht.

In 1995 organiseerden we in Eerbeek een cursus over historisch onderzoek in samenwerking met het Gelders Oudheidkundig Contact te Zutphen. De heer Brord van Stralen was cursusleider. Ook kwam toen onze langgewenste verenigingsfolder uit!

Ons tijdschrift kwam in de beginjaren op A-4 formaat uit en had een groene omslag. De heren Wolters uit Beekbergen en Te Hennepe uit Eerbeek waren toen trouwe leveranciers van copy. Van de bestuursleden werd toen ook verwacht dat ze wat schreven. In 1980 kwam een speciale uitgave over het Beekberger Woud uit, wat toen f 1750 kostte. Hiervan kwam door verkoop aan derden een bedrag van f 720 terug in de kas. De heer B. Derksen maakt als enige vanaf het begin deel uit van de redactie van ons orgaan.

Sinds een aantal jaren verzorgt onze secretaris een enkele malen per jaar uitkomende nieuwsbrief, die zeker in een grote behoefte voorziet.

Over de financiën zijn ook wat interessante dingen te melden. In het begin bedroeg de contributie f 15, welk bedrag in 1987 werd verhoogd tot f 20. Nu is dat alweer een aantal jaren f 25.

In 1982 kregen we bij een ledental van 256 een subsidie van de gemeente Brummen van f 600.

Dat de financiële huishouding niet altijd in orde is geweest blijkt uit een schrijven van de penningmeester uit 1985. Hij zegt daar: "De betrokkenheid van de Klarenbeekse leden en in mindere mate van die in Hall en Lieren is zorgelijk. Van de vijftien leden in Klarenbeek hebben er zeven sinds 1983 geen contributie meer betaald". Er was toen een totale contributie-achterstand van f 5180 !

In november 1990 werd ter gelegenheid van de ingebruikname van de speeltoestellen op het Stuyvenburchplein in Eerbeek een boter-, kaas- en eierenspelletje gespeeld tussen de toenmalige wethouder Niemeyer en de betrokken aannemer. Van het door laatsgenoemde beschikbaar gestelde prijzengeld kreeg De Marke als één der genomineerde goede doelen een bedrag van f 1500. Dat was mooi meegenomen!

Het eerste lustrum hebben we niet gevierd. Het tweede wel, met een avondvullend programma in Beekbergen in 1987. Eerst bezochten we de Nederlands Hervormde kerk waar we een rondleiding kregen van

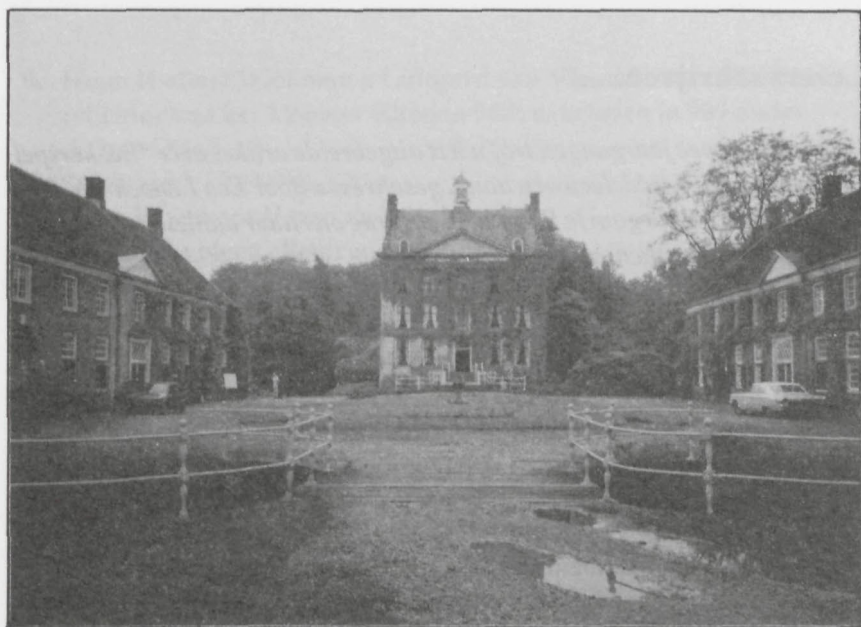
mevrouw Frings. Vervolgens waren er allerlei activiteiten in en om de Ruitersmolen. Deze bestonden onder andere uit: een ere-tentoonstelling op papiertechnisch gebied door de aanwezige heren Loeber en Schut, geopend door de burgemeester van Apeldoorn, en een expositie van curiosa en archeologische vondsten van enkele leden. Natuurlijk was de molen (in werking) te bezichtigen en kon men de heemtuin bekijken. De bestuursleden mevrouw Derksen en de heren Derksen en Buitenhuis kregen vanwege hun tienjarig bestuurslidmaatschap een bijzondere fles wijn aangeboden. Voor alle leden was er een mandje met een rode zakdoek en een zakje met in de Ruitersmolen gemalen meel. Het derde lustrum, in 1992 in kasteel Ter Horst, ligt ons nog vers in het geheugen. Alle leden kregen toen een fles wijn met een speciaal etiket aangeboden. Verder speelde er een muziekensemble in de schuilkapel, verzorgde mevrouw Russelman-van Voorst van Beest een rondleiding door het kasteel en waren er exposities over archieven en archeologie. We hadden toen een dag met prachtig zonnig weer.

H. Phielix, ex-voorzitter

Bij de foto's:

- gezicht op het kasteel Ter Horst en de bijgebouwen
- de voorzitter bedankt mw. Russelman voor haar gastvrijheid en overhandigt haar een bos bloemen

Lezers schrijven.....

In de vorige twee jaargangen trof u het uitgebreide artikel over "het kerspel Brummen in de Middeleeuwen aan", geschreven door Leo Lensen (†). Ons lid de heer van Bodegom te Brummen stuurde ons naar aanleiding daarvan het volgende commentaar.

Er staat: "In 732 waren de Franken klaar met de verovering van Noord-Nederland ten westen van de IJssel, dus inclusief Brummen". In mijn annalen staat dat Karel Martel (714-741) reeds in 718 de Saksen uit de IJsselgouw verjoeg en de "hele" Veluwe in bezit had. In 738 deed hij een inval in het bisdom Münster. Het verzet was toen nog lang niet gebroken. Pas in 804 was dat het geval!

De IJssel was toen geenszins een grensrivier, getuige de latere aktes waarop de grenzen zijn aangegeven.

De kerk van Brummen kan niet uit de periode 843-879 stammen omdat de Vikingen er toen waren die vast geen kerkbouw toestonden. In 890 is de kerk van Wichmond, waar Brummen toen ook onder viel, door de Vikingen verwoest. De Brummense kerk dateert van ca. 960.

De volgende graven van Hamaland zijn bekend:

1. Een zekere Everhard, die koning Childebert III (ca. 700) ontrouw was. Zijn goederen werden geconfisceerd en aan hofmeier Pippijn geschonken. Waarschijnlijk had deze Everhard de IJsselgouw behouden en zijn Voorst en Wilp in bezit gekomen van Pippijn.
2. Ruthard ofwel Rotgar ofwel Brunhar(ius) x Hermenside; 735-765 (Hugo I ofwel Hiddo waarschijnlijk voor een deel van Hamaland in 855).
3. Everhard I ofwel Harihard ofwel Wrachar(ius); 777-798 (genoemd in de akte waarin de naam Brummen - Brimnum - voor het eerst voorkomt).
4. Meginhard, voogd van Werden; 793-844.
5. Everhard II x Evesa; 844-884.
6. Everhard III (Everhard Saxo) x Arlinde; 887-894 (in 898 gedood door de Vikingen).
7. Meginhard x Irenfried; 890-895.
8. Everhard IV; 943.

9. Hugo II ofwel Wichman x Luitgard van Vlaanderen; 953-984 (stichter van het klooster Elten in 968; overleden in 989 onder keizer Otto).

10. Everhard V; 984-996.

11. Hugo III, tevens Heer van Zutphen.

De jaartallen volgen elkaar niet naadloos op wat betekent dat een zoon graaf werd terwijl zijn vader nog leefde. En ook wel dat zij beiden graaf waren, zoals in 793 toen graaf Wrachar een schenking deed aan Liudger terwijl zijn zoon Meginhard ook graaf was.

St. Vijts Hoff is de huidige Vitihof aan de Burgemeester de Wijslaan. Het oude huis stond iets meer in de richting van de Ambachtstraat (zie de kadastrale atlas anno 1832).

In 1180 viel Brummen (gedeeltelijk ?) onder het Hof te Loo in Spankeren. In Rhienderen een kapel? Waarschijnlijk zal bedoeld zijn: Oeken, aan de Kleine Vosstraat. De Voorstondense kapel viel onder Voorst (dus Prüm). Er heeft nooit een kapel gestaan tussen Brummen en Hall.

Het erf Noordinck ofwel Westenburg ligt in Oeken aan de Kleine Vosstraat (dus niet in Rhienderen).

Arnhem lag aan de IJssel.

Ten Broek in Rhienderen moet zijn Ten Braik, later De Brake.

"Kerspel" Brummen is heel wat anders dan ambt/gemeente Brummen. In het navolgende gedeelte van het artikel moet men "ambt" Brummen lezen en dus niet "kerspel". Het kerspel omvatte een gedeelte van Leuvenheim, een gedeelte van Brummen, een gedeelte van Rhienderen, een gedeelte van Oeken en geheel Cortenoever. Voor het overige vielen genoemde buurschappen onder het kerspel Hall, alsmede geheel Eerbeek. Voorstonden, Tonden en Empe vielen onder het kerspel Voorst.

De Wapse lag niet aan de splitsing Baankstraat/Windheuvelstraat, maar aan een kruispunt Baankstraat-weg van de Vogelensanck (ten oosten van het huidige Ruimzicht) naar Tonden. Dit stuk land heet heden ten dage nog steeds "De Wapse".

Een heel interessante vraag is waarom de drie noordelijkste buurschappen niet onder het kerspel Brummen, maar onder het kerspel Voorst vielen. Het volgende is denkbaar. Volgens de akte uit 1046 ging de grens van het oude pago Isoï (IJselgouw) van Eerbeek via Zuid-Empe naar Rijsselt (Noordveen, ten noorden van Zutphen). De monniken van Prüm

wilden een kerk bouwen in hun gebied Voorst. In Voorstonden was een geschikte plek (grond vrij van overstromingen, dicht bevolkt). De toenmalige graaf wilde misschien geen toestemming geven en daardoor werd de kerk in Noord-Empe gebouwd, buiten het gebied van de graaf. De inwoners waren echter wel horig aan Prüm; er mocht wel een kapel gebouwd worden in Voorstonden. Volgens het goederenbezit van Prüm waren Empe, Tonden en Voorstonden de belangrijkste bezittingen, m.a.w. het dichtst bevolkt. Heden ten dage vallen Empe en Tonden kerkelijk nog onder Voorst; Voorstonden onder Hall.

Het is volgens mij uniek dat sedert de kerstening deze gebiedsindeling nog bestaat!

Ook de grens van het kerspel Hall ging door alle buurschappen, wat deze als het ware in tweeën snijdt. Bekend is bijvoorbeeld dat van de kinderen uit één gezin sommige in Hall, de andere in Brummen of Voorst gedoopt zijn. Doopinschrijvingen uit de 17de eeuw tonen dit aan met betrekking tot bijvoorbeeld de erven de Haar in Voorstonden en Sellenrijk in Oeken.

Elmno 1670 Effe Harmen &
 Betsiey Brünenis ay
 Sooy genaemt Joannes Gedoopt
 op Soud day 23 january
 Aelbert Beerenst op Seldenryck
 ay Sooy genaemt Jay Beerenst
 Gedoopt op Soud day 23 janua
 Wavner Pirrie & Christijne Holmich
 ay Sooy genaemt Jay gedoopt
 op Soud day 23 january
 Dope alle drie op Soud
 ondag met een naem
 Jay ofte Joannes.

Op 23 januari 1670 liet Aelbert Beerenst op Seldenryck zijn zoon Jan dopen in de kerk te Hall. Het was niet de enige dopeling die (zon)dag. Nog twee andere kinderen werden gedoopt, die eveneens de naam Jan/Joannes kregen.

Ter Hoenerden = het Honderen; kan zowel Laag als Hoog Honderen zijn;
 To Nortelen = 't Nattelt, bij de Bredenoordweg;
 To Gunsvoort = de Gumster, bij Spankeren;
 Zuid-Pirinc lag vroeger in de gemeente Brummen, nu gemeente Steenderen (door verandering in de loop van de IJssel);
 Ter Molen ligt in Tonden;
 "Dovenkamp" heeft niets te maken met de steenoven aldaar. In de 16de eeuw en daarvoor was die er nog niet. Het Hoedernest heette toen het "Oortjeshoofd", genoemd naar de op Zutphens gebied gelegen grond "De Oortjens";
 Ghomsen oerde = een driehoekig stuk land bij de Gumster (oerde = oor = driehoek);
 in Empe is een Breemate en de Breestraat;
 de Mersche = de Mars (in de Hoven);
 de Sonneberghe = Rhienderstein;
 de Braick lag in Rhienderen, het goed Ten Broek in Oeken; de oude naam voor de Engelenburg kan ook de Braick zijn (de Brummense Braick);
 Spaensweert lag duidelijk in het kerspel Brummen, dus niet in Steenderen; later was het zelfs kerspel Brummen en ambt Steenderen (door de gewijzigde IJsselloop);
 Nevenvoirde = de huidige Rees (de oude Rees lag westelijker);
 De weg Brummen-Zutphen was er al in 1500, getuige een kaart van 1560 waar al de term "oude heerenweg" wordt gebruikt.
 Wateroverlast was er natuurlijk ook aan de oostkant van de IJssel, wellicht nog meer dan aan de westkant!

A. van Bodegom

HET APELDOORNS KANAAL

Een koninklijke vaarweg

Het sinds 1973 voor de scheepvaart gesloten Apeldoorns Kanaal staat weer volop in de belangstelling. Behalve voor recreatieve doeleinden vervult het Kanaal nog altijd een belangrijke rol in het waterbeheer van de Oost-Veluwe. Een functie die het al heeft sinds het in de eerste helft van de 19de eeuw werd gegraven.

Toch was dit waterbeheer al veel vroeger geregeld. Waar nu het noordelijk kanaalgedeelte is gelegen, het deel tussen Apeldoorn en Hattem, stroomde vroeger het riviertje de Grift. Voor de totstandkoming van het Apeldoorns Kanaal was dat de belangrijkste watergang van de Oost-Veluwe. Bovendien vervulde de Grift in het verre verleden al een functie voor de scheepvaart. Maar dan wel een scheepvaart van uitsluitend lokaal belang. Een en ander blijkt uit een stuk uit 1630. In een brief klagen de ingezetenen van Epe en Heerde bij het Polderdistrict Veluwe over de slechte onderhoudsstaat waarin de Grift verkeert. Ze wordt namelijk bevaaren met platbodems om hout, turf, steen, eek, koren en andere goederen aan en af te voeren tussen deze dorpen. Maar de bruggen die over het riviertje liggen zijn zo laag dat bij ijsgang het ijs voor de bruggen gaat kruien. De lage constructie van de brugdekken is er tevens de oorzaak van dat de scheepjes niet al te hoog kunnen worden beladen. Naast deze bezwaren wordt ook nog uitvoerig ingegaan op het gegeven dat de walkanten langs de Grift op sommige plaatsen zijn begroeid met struiken en bomen, waardoor het niet mogelijk is het jaagpad te gebruiken om de schepen stroomopwaarts te trekken. Als eerste van de tien ondertekenaren komt de handtekening van Elbert van Isendoorn a Blois voor, de heer van het kasteel De Cannenburgh te Vaassen.

De eerste plannen om de Grift beter bevaarbaar te maken dateren al uit het begin van de 17de eeuw, uit 1619. Bij Landschapsbesluit van 15 augustus 1640 werd het Hof van Gelderland, destijds het hoogste bestuurscollege in dit gewest, gemachtigd "*om na verhoor van de belanghebbenden aan de amptsjonkeren en geërfden van Apeldoorn, Epe en Heerde, en aan de geerfden van het schependom Hattem, octrooi te*

verlenen, om op hunne kosten de Grift voor schuiten bevaarbaar te maken".

Blijkbaar kwamen de plannen niet tot uitvoering want over de scheepvaart wordt verder niets meer vernomen totdat onder koning Lodewijk Napoleon, omstreeks 1808, de plannen voor het bevaarbaar maken van de Grift herleefden. Maar de koning zou twee jaar later al weer vertrekken en verder dan een kostenraming en wat opmetingen kwam het niet.

Pas toen koning Willem I deze plannen onder ogen kreeg was voor deze koopman-koning het pleit snel beslecht. Er moest een kanaal komen van Apeldoorn naar de IJssel bij Hattem parallel aan de Grift. De talrijke papier-, koren- en kopermolens die door het Griftwater werden aangedreven, met bij iedere molen zoveel hindernissen als stuwen en water-raderen, maakten een bevaarbaar maken van de Grift onmogelijk. Door een geheel nieuw kanaal parallel aan de Grift te graven werd op die manier rekening gehouden met de belangen van de watermolens op de Grift.

De aanleg

Waterstaat en Genie belast met de aanleg van het nieuw te graven kanaal voorzagen grote problemen bij de uitvoering. Vooral het grote hoogteverschil van ruim twaalf meter tussen Apeldoorn en Hattem baarde zorgen. Een beambte van het paleis Het Loo, de bouwmeester Hendrik Jan Lijsen, opziener van 's Konings paleizen in de Noordelijke Nederlandse provincies deelde de koning mee dat hij wel kans zou zien het kanaal tot stand te brengen. De koning die blijkbaar in Lijsen het volste vertrouwen had, droeg hem toen op de plannen te maken. Lijsen verzekerde zich in de eerste plaats van het benodigde water, waarin hij slaagde door de aankoop van de Kayersbeek, die in de Apeldoornse buurtschap Wormen of, zoals het vroeger werd genoemd, Wormingen, ontspringt. Het besluit om een echt kanaal voor de scheepvaart te graven werd op 1 oktober 1824 genomen, dus na ruim twee eeuwen van plannen maken. In het voorjaar van 1825 werden te Apeldoorn bij de straatweg naar Deventer de mouwen opgestroopt en de eerste spade in de grond gestoken voor het omvangrijke karwei van de aanleg. Daarbij moet men bedenken dat het werk met nog grotendeels gebrekkige middelen moest gebeuren. Schop en kruiwagen waren nog favoriet. Het was een zware arbeid en al op 4 mei 1825 brak er een staking uit onder de honderden arbeiders. Zij

protesteerden tegen het overeengekomen dagloon. De bouwmeester, de heer Lijsen, beklaaagde zich bij de schout van Apeldoorn, baron A. van Heeckeren, over de heersende ontevredenheid en weerspannigheid. De opstand van de arbeiders bereikte een hoogtepunt in de vroege morgen van 5 mei 1825. In de herberg "De Ram" (de Ramsbrug en de Ramsbrugweg in de buurtschap Beemte herinneren nog aan deze herberg) sprak de heer Lijsen de arbeiders toe. Daarbij was ook de burgemeester van Apeldoorn aanwezig. De inmiddels opgeroepen schutterij van Apeldoorn had zich bij de herberg zodanig geposteed, dat de aldaar verzamelde werklieden min of meer ingesloten waren. Lijsen riep de mensen op weer rustig aan het werk te gaan, waaraan de meesten toen gevolg hebben gegeven. Gelet op het feit dat men hier vele jaren vast werk kon vinden, zal het verloop wel niet al te groot zijn geweest.

Het Apeldoorns Kanaal onder Wapenveld

Wie was die Hendrik Jan Lijsen? Wel, hij werd geboren te Aalten in de Achterhoek op 14 april 1765. Hij overleed te Apeldoorn op 2 februari

1838. Na het gereedkomen van het kanaal werd hij bij Koninklijk Besluit van 5 maart 1829 tot opzichter over het nieuwe kanaal en de bijbehorende kunstwerken benoemd. Hij kreeg daarvoor een vaste toelage van f 200, de reis- en inspectiekosten inbegrepen. Tot aan zijn overlijden in 1838 heeft Lijzen deze functie, naast het opzichterschap over 's konings paleizen in de Noordelijke Nederlanden, als nevenfunctie uitgeoefend.

Een half kanaal

In het voorjaar van 1829 was het belangrijke werk gereed en lag het met water gevulde 32 kilometer lange kanaal er met z'n 5 schutsluizen en 27 bruggen. Op maandag 13 april 1829 had de plechtige inwijding en opening plaats en begroetten de Veluwe dorpen voor het eerst de Hollandse scheepsvlaggen op de mast van een schip. Omstreeks half negen vertrok vanuit Hattem, onder klokgelui, een Rijkslandbouw-vaartuig met aan boord de gouverneur van de provincie, de districts-commissaris van Over- en Middelveuwe baron J.A.J. Sloet tot Oldhuis, de feitelijke initiatiefnemer van het Kanaal, en vele genodigden. Als oud-burgemeester van Apeldoorn wist baron Sloet als geen ander wat het kanaal voor de ontsluiting van de Veluwe gemeenten zou kunnen betekenen.

Kanonschoten en vreugdegejuich begeleidden het schip in alle dorpen waar het langs kwam. Toch was het niet het eerste schip dat door het kanaal voer. Al voor de officiële opening was op 1 april 1829 het koninklijk jacht met aan boord koning Willem I door het kanaal gevaren. Problemen bij de financiering van het kanaal had de vorst voor eigen rekening genomen door eerst 4% rente en aflossing van de uitgeschreven lening persoonlijk te garanderen. Toen dit niet voldoende bleek om de vereiste f 250.000 aan te trekken nam hij zelf, op f 3000 na, alle aandelen. Ook de meerdere aanlegkosten heeft hij uit eigen zak voorgeschoten. Het kanaal kon in die begintijd niet meer dan dagelijks 5 schepen tot een maximum van 68 ton verwerken. Het aangelegde kanaal was in feite ook maar half werk. Het eindigde in een havenkom, gelegen tegen de oude straatweg Apeldoorn - Deventer, op de plaats waar zich nu de brug in de Deventerstraat bevindt. Zo profiteerden alleen Apeldoorn en de noordelijk van die plaats gelegen dorpen van de vaarweg. Voor de echte handel was het nog maar van weinig betekenis.

Meteen na de opening werden de verschillende beurtsdiensten geopend. Zo vertrokken er elke week beurtschepen naar Amsterdam, Rotterdam en

Zwolle vice versa. Ook voer er wekelijks een trekschuit voor personenvervoer en marktgoederen naar Zwolle. Behalve deze schepen voor het onderhouden van de vaste verbindingen, werd het kanaal in de eerste zestien jaar door gemiddeld 760 schepen per jaar gebruikt. Via de IJssel bij Hattem hadden de schippers een open verbinding met de Zuiderzee. Het noordelijk deel van deze kanalisatie van de Veluwe is een schoolvoorbeeld van de wijze waarop de koopman-koning Willem I de voorspoed, of beter gezegd het economisch herstel van Nederland na de periode van Franse overheersing hoopte te kunnen bespoedigen. Met nieuwe infrastructures als kanalen en straatwegen wilde hij de oude kernen met handel en nijverheid nieuw leven inblazen. Voor de Oost-Veluwe was dit initiatief vooral gericht op de ondersteuning van de papiernijverheid die hier vanaf de 17e eeuw de voornaamste bron van werkgelegenheid was naast de landbouw. Zonder de financiële ondersteuning door de koning zou het kanaal er nooit zijn gekomen.

Van Apeldoorn naar Dieren

In de jaren veertig van de vorige eeuw groeide het verlangen om de, slechts voor de streek belangrijke, in Apeldoorn doodlopende vaarweg door te trekken en er een doorgaande waterweg van te maken. Ook nu weer was het een initiatief van baron Sloet tot Oldhuis. Voorzagen de plannen aanvankelijk in de aanleg van een kanaal in de richting van Klarenbeek en Zutphen, uiteindelijk werd besloten er een kanaal evenwijdig aan de vooral bij lage waterstand moeilijk bevaarbare IJssel van te maken. Het zou echter nog tot 1858 duren voordat begonnen kon worden met de uitvoering van het nieuwe plan. In 1866, acht jaar later, waren de werkers tot Dieren gevorderd. De kanaalsleuf lag er, hooggelegen en grotendeels tussen dijken aangelegd met slechts een enkele sluis te Dieren. Maar wel een voor Nederland bijzondere sluis, een zgn. drietrapssluis. Waar het alleen nog maar aan ontbrak was het water. Uit alles blijkt, getuige de vele verslagen en mededelingen, dat Rijkswaterstaat onvoldoende lering had getrokken uit de visie van de bouwmeester Lijsen om gebruik te maken van sprengbekken. Overigens werd een toepassing van deze visie bemoeilijkt door de aanwezigheid van de bestaande beken die niet konden worden gebruikt omdat anders de stroom afwaarts gelegen gebieden en watermolens droog zouden komen te liggen. Zo was men genoodzaakt om onder meer de Eerbeekse, de Loenense en de Beekbergse beek ongebruikt via duikers onder het kanaal door te leiden.

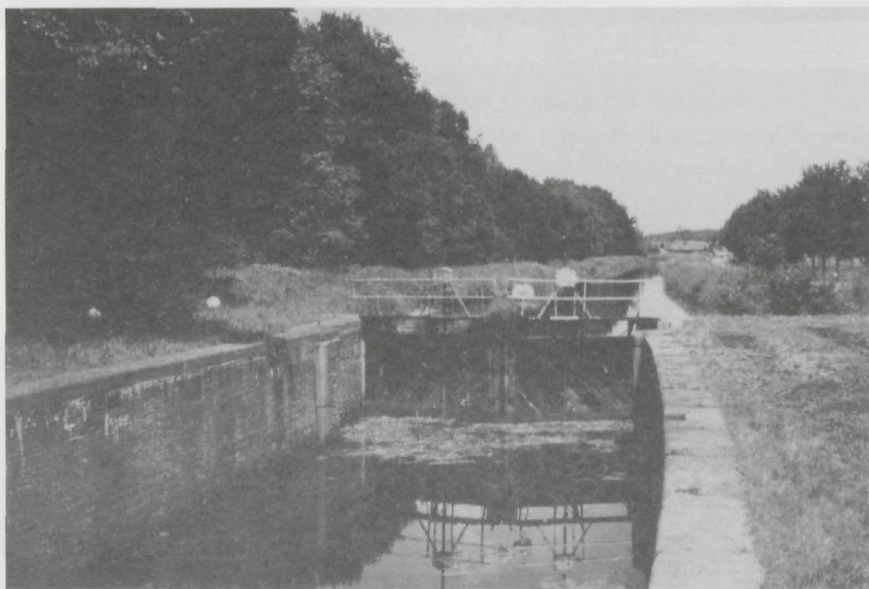

Loswal bij de Eerbeekse brug aan het Apeldoorn-Dierens kanaal ;
oude en nieuwe situatie

Bestaande beken met de bijbehorende gronden moesten alsnog worden aangekocht, terwijl nieuwe sprengbeken werden gegraven. Zo zorgden uiteindelijk de Oude Beek, de Oosterhuizense spreng, de Zwanenspreng, maar ook de bekende beek van de Loenense waterval: de Veldhuizense beek of Vrijenbergspreng zoals hij ook wel wordt genoemd, voor voldoende wateraanvoer.

Aanzienlijke kosten

Het totale kanaal van Hattem tot Dieren was nu klaar. Het werd echter al spoedig duidelijk dat de nieuwe waterweg nooit een rendabele zaak zou kunnen worden. Naar schatting waren de totale kosten opgelopen tot 1,6 miljoen gulden, een gigantisch bedrag in die tijd. Daar stond tegenover dat de tolgelden die op tien plaatsen werden geheven aan het eind van de 19e eeuw jaarlijks gemiddeld slechts zo'n f 6000 opbrachten.

Bonenburgersluis onder Heerde

Vanaf 1876 was er ook nog de concurrentie van de spoorwegen bij gekomen. Vooral de schadelijke touwtrekkerij met het lokaalspoor van Dieren-Apeldoorn-Hattem, een lijn parallel aan het kanaal, speelde de exploitatie parten. Het zijn voornamelijk die railverbindingen alsmede de

verbeterde straatwegen geweest, waardoor de zozeer gewenste economische ontwikkeling van Apeldoorn en de andere Oost-Veluwse dorpen pas goed op gang is gekomen. Niettemin heeft toch ook het kanaal tot die ontwikkeling bijgedragen. Het verlengde kanaal werd op 1 december 1866 in gebruik genomen. Kort daarvoor was reeds een begin gemaakt met de verbreding van het kanaalgedeelte naar Hattem, teneinde ook dit gedeelte geschikt te maken voor schepen met een lengte van 30 meter en een breedte van 5,90 meter. Hierbij werden ook de sluizen en de thans nog bestaande sluiswachterswoningen vernieuwd. In 1881 kwam dit karwei gereed.

Ontwikkeling tot heden

Na de Tweede Wereldoorlog kwam er de klad in de beurtvaart, ook al bleven er in de jaren vijftig nog beurtschepen op de Randstad varen. Een topjaar voor het kanaal was 1956. Er kwamen toen maar liefst 1404 schepen doorheen. In diezelfde vijftiger jaren werden nog plannen gemaakt om het kanaal zelfs voor kustvaartuigen tot 500 bruto registerton bereikbaar te maken. Als eerste aanzet werd in Apeldoorn de Welgelegen-brug vernieuwd en ook de drietrapssluis te Dieren werd vervangen door een veel grotere enkele sluis, maar daar bleef het dan ook bij. In de Apeldoornse haven werd het vanaf het eind van de vijftiger jaren steeds stiller. In 1965 viel voor het traject Hattem-Apeldoorn het doek. De vijf sluizen verloren hun schutfunctie. De Apeldoorns nieuwbouwwijk Zevenhuizen noopte tot de aanleg van een brede verkeerskruising. Toen het kanaal eenmaal aan de scheepvaart was onttrokken, kon worden volstaan met de aanleg in 1971 van een brede dam. Rijkswaterstaat nam eind zestiger jaren het besluit om het kanaal definitief te sluiten, dus ook het gedeelte Apeldoorn-Dieren. Op 1 juni 1972 was het officieel afgelopen met de scheepvaart. Toch voer nog op 1 januari 1973 een allerlaatste schip door het kanaalgedeelte naar Dieren.

Tijdens Apeldoorns onstuimige groei in de jaren zestig zagen gemeentelijke plannemakers in de demping van het kanaal de beste oplossing voor het ontwerpen van een hoofdverbindingssader tussen Apeldoorn en haar geplande satellietsteden 'Groot Vaassen' en 'Groot Beekbergen'. De stagnatie in de zeventiger jaren als gevolg van de bestedingsbeperking hield Apeldoorn echter met beide benen op de grond. Gelukkig gebeurde er niets, zodat jaarlijks nog altijd duizenden mensen kunnen genieten van de

schoonheid die het Apeldoorns Kanaal biedt, ongeacht wat de toekomst ook brengen moge.

Huib Ummels

Ophaalbrug ter hoogte van de Woudweg/Kanaal Zuid; links de brugwachterswoning

DE ONTEIGENING VAN HET HONTSVELD TE EMPE

In de 19de eeuw werd een groot aantal, eeuwenoude markegemeenschappen opgeheven. Het belangrijkste element vormde daarbij het zgn. plan van verdeling. Hierin werden de eigendomsveranderingen met betrekking tot de gronden aangegeven.

Zo hield in 1854 de mark van Empe op te bestaan. De kadastrale tenaamstelling ("Geërfden in de mark van Empe") van de gronden aan weerszijden van de huidige Weg over het Hontsveld bleef toen ongewijzigd. Tachtig jaar later gaf dit grote juridische problemen. De gemeente Brummen wilde toen, op advies van de Heidemij, overgaan tot ontwatering en ontginning van het Hontsveld, om het vervolgens in cultuur te kunnen brengen. Om dat te bereiken moest de grond onteigend worden. De "geërfden" vormden de te onteigenen partij. In de praktijk werd deze groep gevormd door allen die gebruiksrechten op de grond meenden te hebben. Om in aanmerking te komen voor een aandeel in de financiële vergoeding moest het eigendomsrecht worden aangetoond. Het was echter niet goed mogelijk om aan te geven wie hiervoor in aanmerking kwamen. Daarom werd een advocaat-procureur uit Zutphen aangewezen als hun vertegenwoordiger. Een taxateur stelde de totale waarde van de grond vast op ruim tienduizend gulden.

In juni 1936 werd de onteigeningszaak behandeld bij de arrondissementsrechtbank. Als deskundigen waren door de gemeente ingeschakeld: G.J. Wensink, van de koninklijke boerderij Het Loo te Apeldoorn; G.E. Beker, wonende op Het Leusveld en B. Dirksen, bedrijfsleider bij professor Weber te Eerbeek. Tegen de onteigeningszaak waren 4 gewaarden opgekomen (o.a. L.W. Lensen, die een eigendomsbewijs uit 1912 had, en J.H. Teunissen, met een eigendomsbewijs uit 1909), alsmede 32 ongewaarden. Laatstgenoemden worden in het gelijk gesteld d.w.z. dat zij als belanghebbenden worden beschouwd. Maar over een schadevergoeding wordt geen uitspraak gedaan. De gemeente berust in het vonnis, op grond waarvan:

- a. de onteigening doorgang vindt (het plan om de gronden te cultiveren kon dus worden uitgevoerd);
- b. de vergoeding aan de ongewaarden gestort wordt in consignatie (en dus niet uitbetaald).

In april 1937 ligt er een uitgewerkt plan van de Heidemij voor het in cultuur brengen klaar. Eerst wordt daarin de bestaande toestand omschreven, die er als volgt uitzag:

"De gronden zijn gelegen in de buurtschap Empe, ter weerszijden van den verharden weg van Empe naar Loenen. De vegetatie bestaat op de nog woestliggende perceelen uit heide, wilde grassen en onkruiden. Enkele perceeltjes zijn blijkbaar reeds eenigszins in cultuur gebracht door omploeging, doch werden daarbij niet geëgaliseerd en ontwaterd. Deze perceelen zijn voorheen geëxploiteerd als bouw- en grasland, terwijl op de woestliggende gronden vee werd geschaard, wat de ontwikkeling van grassen in de heidevegetatie tengevolge heeft gehad.

De bodem bevat een humushoudende laag, bestaande uit zwarten grond tot een dikte variërend van 0.15 tot 0.45 m of gemiddeld 0.30 m, plaatselijk overgaande in geel zand, leemhoudend zand of bruinen grond, waarin plaatselijk nog een oerbank wordt aangetroffen. Over het algemeen zijn deze gronden voor aanleg tot bouw- en grasland zeer geschikt te achten. Door de geaccidenteerde ligging van het terrein moet bij de ontginning dezer gronden en het egaliseeren daarvan vrij veel grond worden verplaatst.

Door het terrein zullen een aantal slootjes of greppels moeten worden gegraven, terwijl ook rondom het geheele bezit een sloot wordt gelegd." Het werk wordt vervolgens uitgevoerd als werkverschaffingsobject. Enkele percelen worden vanuit een oogpunt van natuurschoon ongemoeid gelaten.

De onteigeningskwestie maakte het noodzakelijk uitgebreid onderzoek te doen naar de geschiedenis van de mark van Empe in het markearchief. Dit archief, thans in bewaring bij het Streekarchief Oost-Veluwe, berustte destijds op het Rijksarchief te Arnhem. Het onderzoek werd uitgevoerd door mw. mr. Meinsma, eerste ambtenaar ter secretarie. Het resulteerde in het navolgende, uitgebreide rapport.

J.A. de Ruiter

N.B. Met dank aan mevrouw Kloppers-v.d. Brink te Empe voor het beschikbaar stellen van de bij dit artikel geplaatste foto's.

Het enige stuk betreffende de vroegere Empermark, dat in het Rijksarchief te Arnhem aanwezig is, is het zg. "Merckenboek", het boek waarin de notulen werden bijgehouden. De eerste 77 bladzijden ervan, alle door één en dezelfde hand geschreven, zijn "copie" en lopen van de jaren 1540 tot 1708. Na enige onbeschreven bladzijden volgt het 2e gedeelte waarin de notulen der vergaderingen van 1828 tot 1893 en van die van 1915 zijn bijgehouden.

Omtrent de grenzen der marke bevat dit boek geen aanwijzingen. Jhr. Martens van Sevenhoven, in zijn boek betreffende de marken, neemt aan dat deze samen zullen hebben gevallen met die der tegenwoordige kadastrale sectie A, gemeente Brummen, d.w.z. dat bij het maken van het kadaster voor de indeling der gronden in secties van de oude markengrenzen is gebruik gemaakt. Ten zuiden grensde de Empermark aan de marke van Tonden, ten westen aan die van Hall en Eerbeek, ten noorden aan die van Noord-Empe (welke onder Voorst behoorde) en ten oosten aan de IJssel en de stad Zutphen. Een enkele maal is nog sprake van Suth-Empe, waarmee ter onderscheiding van Noord-Empe de marke wel werd aangeduid.

Het Merckenboek begint met een "register van de waehrtalen en eiggenaren van dien", waarin werd aangegeven wie omstreeks 1540 gewaarden in de Empermark waren. Helaas is dit zeer onduidelijk; bij de overschrijving zijn in de optelling vermoedelijk fouten gemaakt. In elk geval zijn er oorspronkelijk ongeveer 37 1/2 wahren geweest, terwijl na 1800 slechts van 35 wahren sprake is.

Na dit register volgt de "ordre op die Marke", welke op 3 juli 1540 werd vastgesteld. Deze bevat zo'n 17 bepalingen, waarna nog enige extracten uit het oude Markenboek volgen. Deze ordre of ordonnantie wijst aan tot markenrigter Thomas van Buerloe, bewoner van het goed de Hof te Empe, die tevens boerrigter was, de vergaderingen (boerdagen) moest beleggen, na behoorlijke aankondiging (kerkensprake), de inkomsten had in te vorderen, te zorgen dat de beek behoorlijk werd onderhouden en de geldmiddelen voor de marke beheerde. Het ambt van boerrigter was erfelijk. Voor zijn bemoeiingen als zodanig genoot hij een dubbele wahre. Hij werd bijgestaan door drie gecommitteerden of assessoren om onderlinge onenigheden te beslechten en de scheuters te helpen en moest eens per jaar de marke visiteren.

Situering van het te onteigenen gebied

De erfgenamen (gewaehrden) kozen twee "forsters ende opsienders", die belast waren met het toezicht, ondermeer te waken hadden tegen houtdiefstal en belast waren met het schutten van vee en de inning van boeten en renten. Later worden deze steeds "scheuters" of "schaeters" genoemd. Ze werden gekozen met meerderheid van stemmen, waren verplicht hun benoeming aan te nemen en moesten, als zij zich aan vergrijpen tegenover de marke schuldig maakten, de dubbele boete betalen. Zij genoten ieder één waehr voor hun moeiten. Stierf een erfgenaam of verkocht of ruilde hij zijn gedeelte, dan moest de nieuwe erfgenaam of gewaehrde pro introitu (als intrede; entreegeld) betalen een schinken en een vat bier.

De erfgenamen mochten geen gedeelten van de grond (gemeenten) verpachten of hierover op andere wijze beschikken of enige straat of gemeente betimmeren; dit was slechts geoorloofd met toestemming van de markerigter en de overige geërfden. In de extracten staat nog vermeld dat het Bornhof en het Spitaal (later: het Oude en Nieuwe Gasthuis) te Zutphen, welke beide tot de gewaehrden behoorden, jaarlijks ieder op een bepaalde dag een vat bier verschuldigd waren ten behoeve van de

huislieden en nabueren. Zij waren de "intrade" verschuldigd, telkens als een nieuwe rentmeester benoemd werd.

Tot de marke behoorde het goed "De Weijenborgh", dat verpacht werd. De pacht, f 50 's jaars, werd de meier in 1672 kwijt gescholden, omdat hij door de oorlog alles verloren had. In 1699 werd tot verkoop van de Weijenborgh besloten. Intussen heeft deze niet plaats gehad, althans in 1828 wordt weer besloten tot verkoop.

De inkomsten van de marke bestonden uit de pacht van de Weijenborgh, erfrenten, intraden en de opbrengst van de verkoop van hout; de uitgaven uit de verteringen bij vergaderingen en de kosten van het onderhoud van bruggen en wegen. De stenen brug bij de hof te Empe, die op grens lag tussen de Empermark en de Tondermark behoorde echter om de beurt door de geërfden van Empe en die van Tonden gemaakt en onderhouden te worden.

De geërfden waren erfrenten verschuldigd. Hieromtrent en omtrent de opbrengst van de Weijenborgh moest de markenrigter ten buurdage rekening doen. Door hem is de beek van de IJssel naar de hof te Empe gegraven en jaarlijks schoongehouden.

Buurdagen werden gehouden aan de Boerstool te Empe; de boerrigter moest ambtshalve zorgen voor 3 schinken, 1/2 aam goede wijn en 1 vat bier. Wat verder nodig was moest door de erfgenamen zelf worden meegebracht.

Boerdagen moesten om de twee jaren gehouden worden, waaraan zeer slecht de hand gehouden is. Beschreven zijn de boerdagen gehouden in 1568, 1608, 1609, 1638, 1648, 1651, 1655, 1657, 1659, 1661, 1664, 1666, 1668, 1669, 1679, 1692, 1699, 1701 en 1708. Verschillende malen deed de markerigter rekening en verantwoording aan de gewaehrden; enkele malen had zelfs een uitdeling plaats van het batig saldo, in 1640 bijvoorbeeld f 878.

Op de boerdag in 1651 werd besproken de verbetering van de Breedestraat op de noordgrens der marke. De marke van Noord-Empe verklaarde zich bereid meer dan de helft der kosten te betalen. In 1655 werd besloten dat de ongewaehrde erfgenamen niet meer op de gemeenten mochten planten, waarop de opsienders hadden toe te kijken. In 1692 werd bevestigd het besluit van 1661, waarbij de erfgenamen werd toegestaan turf te steken, voor elke 1/4 waertal mocht men 1 voer steken. Stak men teveel, dan werd men beboet. De boete werd verdeeld onder de markerigter, boerrigter en scheuters. In 1699 waren er onaan-

genaamheden met de scheuters wegens "quade comportedment" (= *slecht gedrag*); zij kregen een vermaning. Enkele malen wordt het Hondsveld genoemd; ook is eenmaal sprake van het "kleine Hondsveld".

Het tweede deel van het Merckenboek vangt aan met de notulen van de boerdag op 16 juli 1828. Hierin wordt uitgebracht het rapport van de commissie tot regeling van de voorlopige werkzaamheden tot verdeling van de woeste gronden in de mark van Empe (de gecommiteerden waren benoemd bij resolutie van 6 juni 1827).

Behalve enige regelingen omtrent overname van stroken grond door eigenaren van aangrenzende percelen, zgn. aanschotten, het uitkopen van renten door enige erfgenamen, bevat dit ondermeer de volgende bepalingen:

a. buiten verdeling blijft het Hondsveld en het Voorveld, om te dienen tot het weiden van vee voor on- en kleingewaehrden (klein is minder dan een gehele waehre) tegen voldoening van een jaarlijks opbrandgeld;

b. het Plakveld en Schaddeveld worden verdeeld in evenveel percelen als er volle waehren zijn; de eigenaren van gedeelten van waehren moeten hun percelen echter zo verdelen dat ieder een perceel in het Plakveld én een in het Schaddeveld krijgt;

c. het Plakveld en Schaddeveld worden verdeeld in 36 percelen, al zijn er slechts 35 waehren, omdat bij het erve de Weijenborgh (welks verkoop wordt voorgesteld) 2 percelen hei gelegd moeten worden;

d. voor de klein- en ongewaehrden zal in het Achterveld of het zgn. Schaddeveld ongeveer 22 morgen grond, geschikt voor plaggen en schadden, onverdeeld blijven;

e. de onroerende goederen welke niet in verdeling komen en niet tot de aanschotten behoren, zullen in het openbaar worden verkocht.

Het rapport werd in bovengenoemde vergadering behandeld, waarna aan de commissie werd verzocht hare werkzaamheden voort te zetten, met de nodige machtiging voor het uitvoeren van het plan.

In 1831 schijnt de verdeling van 205 bunders onder de gewaehrden te hebben plaats gehad. Hiervan wordt in het markeboek geen melding gemaakt.

Op 13 mei 1835 werd wederom vergaderd tot regeling van enige kleinnigheden; besloten werd o.a. dat de markerigter het door de geërfden verschuldigde wegens aanschotten en uitgangen, voorzover dit niet betaald is, zal invorderen en tevens het weidegeld voor het Hondsveld.

De aangelanden worden belast met het onderhoud van de nieuw aangelegde wegen en waterleidingen. Een voorstel van de markerigter om de verplichting tot onderhoud der duikers aan de aangelanden door middel van afkoop over te dragen werd aangehouden.

In de vergadering van *7 september 1836* deelde de markerigter mee dat wegens verkoop van aanschotten, uitgangen uit de verschillende erven en landen, wegens onder de gewaarden verkochte heidegrond en met het bedrag in kas, in totaal ca. f 2850 aanwezig is. Besloten wordt f 60 per wahr over de 35 wahren te verdelen en om aan de gemeente Brummen te verzoeken het onderhoud van drie duikers tegen taxatieprijs over te nemen. Daarna wordt voor het eerst weer vergaderd op *30 september 1853*, in welke vergadering een nieuwe markeschrijver en twee nieuwe gecommiteerden benoemd worden, welke samen met de markerigter de commissie van verdeling zullen vormen.

De markerigter deelt mee met de gemeente Brummen over overname van de drie stenen en twee houten duikers onderhandeld te hebben. Deze heeft zich bereid verklaard de duikers tegen taxatieprijzen over te nemen, doch hij acht de prijzen te hoog. Hij stelt voor met de gemeente te onderhandelen over een lagere som voor de stenen duikers en omtrent de houten duikers overleg te plegen met de belanghebbende aangrenzende eigenaren, waartoe besloten wordt.

De markerigter leest het plan van verdeling voor, onder opmerking dat de verdeling reeds lang geleden geschied is, maar dat het plan ter voldoening aan de Markenwet aan de regering ter goedkeuring moet worden aangeboden. Markerigter en gecommiteerden worden gemachtigd om hetzij bij onderhandse, hetzij bij notariële akte de scheiding te doen plaats vinden. Tevens worden zij gemachtigd tot verkoop van enige nog niet verdeelde stukjes grond.

In de vergadering van *10 april 1854* leest de markerigter een brief voor van de burgemeester van Brummen, namens de Commissaris der Koningin, waarin staat dat het plan van verdeling, na tervisielegging weer moet worden vastgesteld door de geërfden. Daarna wordt het plan van verdeling vastgesteld. Dit bevat de volgende bepalingen:

1. De gronden van de mark van Empe zullen onder de gewaarden worden verdeeld overeenkomstig een door twee deskundige landmeters geprojecteerd en bereids door hen opgemaakt plan, en zulks zo dat elk hunner in evenredigheid van zijn waarrecht nagenoeg gronden van gelijke waarde en grootte ontvangt.

Een opname uit ca. 1920 van wat tegenwoordig de schuur (oorspronkelijk een boerderij) is bij het pand Weg o/h Hontsveld 20. Op de voorgrond het echtpaar Antonie Hartink en Derkje Lievenstroo, met links hun zoon Antonie jr. Ter hoogte van zijn pet is de latei boven de toegangsdeur te zien. Hierin is het jaartal 1691 aangebracht.

2. De finale toedeling zal geschieden bij notariële of onderhandse akte van scheiding zoals op de kaart der eigendommen dezer mark is geprojecteerd en indertijd door kielspitten (= *wigvormig uitgestoken groeven in de grond*) op het terrein is aangeduid en zoals de percelen thans reeds voorlopig bij gerechtigden in gebruik zijn.

3. De kosten op deze scheiding vallende zullen voor gemeenschappelijke rekening gedragen en betaald worden uit de voorhanden zijnde constante penningen.

4. De grondbelasting zal over het jaar waarin de akte van scheiding wordt verleden betaald worden uit de markenkas.

5. Buiten deze verdeling blijft:

a. een perceel heidegrond, groot 19 bunder 28 roeden, grenzend aan de mark van Tonden en zulks teneinde klein- en ongewaarden gelegenheid te geven tot het steken van plaggen en schadden;

b. het zgn. Hondsveld, groot 22 bunder 45 roeden 10 ellen, en ook voorlopig het zgn. Voorveld, groot 6 bunder 17 roeden 40 ellen, om aan die klein- en ongewaarden de gelegenheid te doen behouden om tegen een gering jaarlijks opbrandgeld hun vee te weiden;

c. een perceeltje heidegrond tegen de gronden der Hervormde diaconie van Voorst gelegen, hetwelk aan haar om niet wordt afgestaan.

6. De verplichting tot het gehele onderhoud van twee stenen duikers, liggende de ene in de weg van de Tesse door de Sluizestraat naar Loenen, de andere in de weg van Voorst naar Brummen, en tot het halve onderhoud van een derde duiker in laatstgemelde weg bij huize Empe (de andere helft was voor rekening van de mark van Tonden), zomede van nog twee houten duikers ten gevolge van de markverdeling in de nieuw gemaakte wegen gelegd, zal óf worden overgedragen aan de gemeente Brummen tegen voldoening van een, door van weerszijden benoemde deskundigen te bepalen som, óf gevestigd blijven op de buiten de verdeling blijvende percelen weide- en heidegrond, terwijl het erve Weijenberg in Empe onder Brummen, vroeger eigendom van deze mark, belast is met het onderhoud van twee houten duikers, liggende in de wegen welke de waterleiding snijden die tengevolge der markeverdeling is daargesteld, en ook nog met dat van een stenen duiker liggende in de zgn. Hessendijk, zijnde een gedeelte van de weg van Loenen naar Zutphen.

7. Het onderhoud der wegen en waterleidingen, tengevolge der verdeling daargesteld, zal geschieden voor de helft door de wederzijds aangrenzende eigenaren, zullende aan het gemeentebestuur van Brummen van deze verplichting worden kennis gegeven.

get. J.F.B. van Hasselt, Erfmarkenrigter

W. Abbing, Markenschrijver

Verder wordt in deze vergadering besloten om, daar de gemeente Brummen ongenegen is het onderhoud der stenen duikers voor minder dan f 305,30 (taxatieprijs) over te nemen, markerigter en gecommiteerden te machtigen voor dit bedrag met de gemeente te contracteren. Omtrent het onderhoud der houten duikers zal nog nader met aangrenzende eigenaren onderhandeld worden; de markerigter wordt gemachtigd om, indien deze pogingen mislukken, het onderhoud te brengen ten laste van het Hondsveld en Voorveld. Enige perceeltjes grond worden nog verkocht aan aangrenzende eigenaren. De markerigter en gecommiteerden worden gemachtigd om, na ingekomen approbatie (= goedkeuring) op de verdeling, over te gaan tot opmaking der scheidingsakte in zodanige vorm als zij nodig zullen oordelen.

Vergadering van 23 februari 1856. Hierin wordt overgelegd of voorgelezen de scheidingsakte. Het plan van verdeling is goedgekeurd bij

Koninklijk Besluit van 20 juli 1854 no. 91, de akte van scheiding geregistreerd te Zutphen den 21 februari 1856. In de akte van scheiding staat o.m. dat de gezamenlijke verdeelde percelen een waarde hebben van f6500 en aan ieder toebedeeld zijn naarmate van zijn recht, zonder enige overbedeling. De verdeling is geschied met de last aan de aangrenzende eigenaren om wegen en waterleidingen ieder voor de helft te onderhouden en met zodanige last van overweg als bij de toedeling is vermeld. De grondbelasting over 1856 blijft ten laste van de markenkas. Daarna volgt de opsomming der gerechtigden met de aan hen toegewezen percelen.

Vergadering van 26 februari 1864. De notulen worden geopend met een lijst der aanwezigen en de door hen vertegenwoordigde waren. Mededeling wordt gedaan van de opmaking der scheidingsakte en registratie daarvan, en van een nadere suppletoire akte d.d. 29 mei 1856, waarbij nog enige vergeten percelen worden verdeeld. Een nieuwe gecommiteerde werd benoemd, rekening en verantwoording gedaan vanaf 1 mei 1835 tot einde 1863; medegedeeld werd o.a. dat het onderhoud der houten duikers aan de aangrenzende eigenaren was overgedaan en nog een bedrag wegens aanschotten was ontvangen na sluiting der rekening.

De markerigter geeft in overweging, zonder nu reeds hieromtrent te besluiten omdat vele geërfden afwezig zijn, het Voorveld in het belang der kleine veehouders te verkopen en een gedeelte der opbrengst te besteden tot verbetering van het Hondsveld. Dit wordt algemeen wenselijk geacht.

In de vergadering van 16 september 1864 wordt besloten tot verkoop van het Voorveld met de stemmen van ruim 21 gewaarden vóór en die van ruim 3 tegen onder de navolgende voorwaarden:

- a. dat op de te verkopen grond nooit woningen of gebouwen zullen mogen worden gezet;
- b. dat een nader te bepalen gedeelte der koopsom voor verbetering van het Hondsveld gebruikt zal worden;
- c. dat het resterende kapitaal met de rente te allen tijde ten behoeve van het Hondsveld zal blijven en nimmer in deling kunnen komen;

Op de pagina hiernaast een opname van het (nog bestaande) pand Weg o/h Hondsveld 18. Op de voorgrond poseren Jan Hartink, zijn vrouw Maria Meyer en hun drie kinderen. Ook (schoon)moeder Meyer is van de partij.

d. dat de markerigter voor beheer en uitvoering hiervan twee personen uit de gewaarden of kleingewaarden zullen worden toegevoegd.

Hierna worden de gewaarden Olthof en Bloemenkolk verzocht het Voorveld zo in percelen te verdelen als hen goed dunkt. Tot verkoop worden gemachtigd de markerigter, gecommitteerden en markenschrijver.

Vergadering van *14 december 1864*. In de commissie die de markerigter zal bijstaan in het toezicht op het Hondsveld worden benoemd de waarde G. Olthof en J. Ganzekolk als kleingewaarde, die hun benoeming aannemen.

Het weidegeld wordt bepaald voor vee ouder van twee jaren op f 1,35 en voor jonger vee op f 0,67⁵, welke bedragen bij markeresolutie verhoogd kunnen worden.

Besloten wordt, tot wering van teveel aanvragen tot toelating van vee op het Hondsveld, dat na ultimo december 1864 niemand in de buurtschap Empe het recht zal hebben als eigenaar of bewoner van een nieuw gebouwde woning vee op het Hondsveld te mogen weiden, tegen het bepaalde of later te wijzigen weidegeld, tenzij dat gebouw vierkant in steen is opgetrokken en een inhoud aan oppervlakte heeft van 100 vierkante Nederlandse ellen, te zijnen koste te beoordelen door twee deskundigen aangewezen door de commissie bovengenoemd.

Het Voorveld wordt voor f 2945 in vijf percelen verkocht, welke verkoop wordt goedgekeurd. Van de opbrengst zal in 1865 tot verbetering van het Hondsveld besteed worden f 445.

De markerigter stelt voor wegens de hoge opbrengst van het Voorveld f 400 te besteden als bijdrage aan de gemeente Brummen voor de aanleg van een grintweg van de laan van Huize Empe langs de Tesse naar de straatweg op Voorst. Dit voorstel wordt verworpen op grond van het besluit van 14 september 1864 dat de opbrengst van het Voorveld uitsluitend voor verbetering van het Hondsveld gebruikt zal worden. Besloten wordt het restant ad f 2500 te beleggen in certificaten der werkelijke schuld ad 4% en dat deze bij de markerigter zullen berusten in een gesloten bus. Enige perceeltjes hei worden nog verkocht en besloten wordt jaarlijks op de laatste maandag in mei te vergaderen om over de belangen der marke en in het bijzonder over die van het Hondsveld te beraadslagen.

In de vergadering van *12 juni 1865* deelt de markerigter mee dat hij ingevolge het besluit der laatste vergadering aangekocht heeft drie 4%

certificaten der werkelijke schuld. Het koersvoordeel ad f 79,69⁵ is door hem gevoegd bij het bedrag ad f 445 die voor een dadelijke meer krachtige verbetering van het Hondsveld bestemd waren. Hij doet rekening en verantwoording over 1864 welke door de geërfden wordt goedgekeurd. De markerigter wordt gemachtigd om zonodig voor 1866 het weidegeld te verhogen voor een koe op f 1,50 en voor éénwinters (= *kalf van één jaar*) op f 0,75. Hierna worden op het terrein de verbeteringen in ogenschouw genomen, welke de goedkeuring der geërfden wegdragen.

In de vergadering van *14 mei 1866* wordt o.a. besloten overtollig kasgeld te beleggen op de spaarbank te Zutphen, rekening en verantwoording gedaan over het voorgaand jaar en worden de verbeteringen bekeken.

Op *24 mei 1867* wordt weer vergaderd en o.a. besloten een commissie te benoemen die maatregelen zal beramen tot vaststelling door de geërfden van het weiderecht.

In de vergadering van *18 april 1868* wordt besloten dat toegelaten zullen worden tot het Hondsveld, van elke klein- en ongewaarde, niet meer dan vier koeien of pinken en dat de vergunning tot het weiden ten allen tijde zal kunnen worden gewijzigd.

De heer Swaving, markenschrijver en provisor van het Bornhof stelt voor om het gebruik van het Hondsveld tot nut der klein- en ongewaarden te bestendigen, de certificaten werkelijke schuld te beleggen in inschrijvingen op het Grootboek Nederlandse Werkelijke Schuld ten name van het Hondsveld, de rente hiervan uitsluitend ten bate van het Hondsveld te gebruiken en maatregelen te nemen waardoor de commissie die nu zit in de toekomst geregeld aangevuld wordt. Zijn voorstel om een commissie te benoemen die hiertoe maatregelen zal beramen en op de geërfdendag in 1869 een voorstel hieromtrent zal doen, wordt aangenomen.

Eerst op *12 mei 1869* worden de leden van deze commissie benoemd: de heren Mr. P.N. Quarles van Ufford, president van het Bornhof en B.A. Roelvink, provisor van het Oude en Nieuwe Gasthuis, met als plaatsvervanger de heer Swaving.

In de vergadering van *30 april 1870* blijkt dat de commissie haar werkzaamheden nog niet aangevangen heeft en wordt in plaats van de heer Quarles van Ufford voor het Bornhof benoemd de provisor Mr. J.

Thooft. Tenslotte wordt besloten nog enige strookjes grond aan de markerigter en andere aangrenzende eigenaren te verkopen.

Op 8 mei 1871 wordt weer vergaderd en het weidegeld verhoogd voor hen die, hoewel daartoe verplicht, nalatig zijn in het slechten van mols-
hopen. De heer Thooft brengt namens de commissie tot bestendiging van het gebruik van het Hondsveld verslag uit. Zij stelt voor:

1. de geldswaarden die door de markerigter beheerd worden te doen inschrijven op het Grootboek der Nederlandse Werkelijke Schuld;
2. de commissie tot verbetering van het Hondsveld bij voorkomende vacatures te doen aanvullen op de eerstvolgende geërfdendag.

Tot het laatste wordt besloten; het eerste wordt wenselijk geacht, doch de beslissing daaromtrent wordt voorlopig aangehouden.

In de vergadering van 13 mei 1872 wordt het loon van de koeherder verhoogd en de markerigter verzocht wegens een gerezen kwestie het waarrecht van alle geërfden te constateren, door raadpleging van de akten van eigendomsrecht en voor de volgende geërfdendag een lijst te maken.

In de vergadering van 7 mei 1873 deelt de markerigter mee slechts het waarrecht van enige personen waaromtrent twijfel was gerezen onderzocht te hebben. De markeschrijver zal nu trachten tegen de volgende vergadering een nauwkeurige lijst op te maken. Besproken wordt de daling van de opbrengst van het weidegeld. Dit vindt zijn oorzaak o.m. in het niet meer toelaten van vee van ongeërfden, de hoge vee prijzen en het niet toelaten van meer dan vier stuks vee per eigenaar. Maatregelen zullen worden beraamd tot verbetering van de toestand.

Op 1 mei 1874 blijkt dat de kosten van grondbelasting en het hoeden van vee niet gedekt worden door de opbrengst van het weidegeld. Dit wordt echter nog niet verhoogd wegens een te verwachten hogere opbrengst. De koeherder wordt onderhouden over gerezen klachten inzake het hoeden van het vee.

In de vergaderingen van 4 mei 1875, 16 mei 1876 en 16 mei 1877 wordt o.a. besproken het verlenen van een bijdrage ad f 500 uit de markenkas voor de aan te leggen grintweg over het Hondsveld langs de Tesse naar Loenen, het weiderecht van de koeherder en het nemen van proeven met verschillende soorten van bemesting.

Op 14 mei 1878 wordt, behalve mestkwesties en restitutie van weidegeld, wederom besproken de bestendiging van het gebruik van het Hondsveld. De heer Swaving vestigt nog eens de aandacht op de

besluiten van 16 september en 14 december 1864 en zegt te vrezen dat bij de dood van de markerigter grote moeilijkheden zullen ontstaan, die tot heerloosheid van het Hondsveld aanleiding kunnen geven en tot opheffing van het weiderecht der klein- en ongewaarden. Zijns inziens zou dit te voorkomen zijn door na de dood van de markerigter het beheer over te dragen aan een der Godshuizen, het Bornhof of het Grote Gasthuis te Zutphen. Hij adviseert weer tot het nemen van inschrijvingen op het Grootboek tot f 2500 ten name der klein- en ongewaarden in de mark van Empe in plaats van de certificaten.

Ook nog in de vergadering van 27 mei 1879 laat de heer Swaving zijn waarschuwende stem horen. Hij had gemeend dat sedert de vorige vergadering de gelden ad f 2500 op het Grootboek zouden ingeschreven zijn, al was daartoe niet uitdrukkelijk besloten. Hij vreest dat anders het besluit van 16 september 1864 dat het bedrag ad f 2500 nimmer in deling zou kunnen komen, een ijdel besluit zou blijken te zijn geweest. Hij vreest dat opvolgende markerigters dit besluit niet zullen eerbiedigen, daar niemand hen daartoe zal noodzaken. De geërfdens komen hoe langer hoe minder ter vergadering. De f 2500 zal, als ze niet ingeschreven wordt op het Grootboek verdeeld worden en de klein- en ongewaarden zullen kunnen toekijken. Besluiten hieromtrent worden echter niet genomen. Ten slotte wordt een nieuwe wijze van bemesting besproken.

Op 26 mei 1880 wordt vergaderd met de nieuwe markenschrijver Jhr. von Weiler van Poelwijk, provisor van het Bornhof. Behalve rekening en verantwoording komen geen bijzondere zaken aan de orde, evenmin als in de vergaderingen van 14 juni 1881 en 17 mei 1882.

Op 11 juni 1883 wordt besloten tot verhoging van het weidegeld en belegging van enig kasgeld op de spaarbank in Zutphen.

In de vergaderingen van 3 juni 1884 en 12 juni 1885 komen alleen kwesties van ondergeschikt belang aan de orde.

Op 31 mei 1886 wordt besproken het onderhoud van een duiker, wordt het jachtrecht verpacht en gevraagd door een der aanwezigen of de markerigter geen plan heeft voor verdeling of verkoop van het Hondsveld. De markerigter antwoordt dit nooit te zullen voorstellen, daar het Hondsveld ten behoeve van klein- en ongewaarden is. Het voorstel tot verkoop of verdeling zal in een volgende vergadering behandeld worden.

In de vergadering van *1 juni 1887* wordt o.a. besloten het heideveld bij Vossenbelt te verkopen en een commissie benoemd tot verdeling van het veld in percelen. Tevens wordt besloten de f 2500 inschrijvingen Grootboek te verkopen, het ingelegde op het spaarbankboekje ad f 300 te verzilveren en de opbrengst te verdelen onder de markgenoten overeenkomstig het aantal waren. Daar de aandelen niet juist bepaald kunnen worden, zal ieders aandeel in de eerstvolgende vergadering vastgesteld worden.

De markerigter stelt voor het Hondsveld evenals tot nu toe te doen beweiden door klein- en ongewaarden. Dit wordt met algemene stemmen aangenomen, op twee na welke ook het Hondsveld of de opbrengst daarvan zouden willen verdelen. De markerigter merkt op dat hierdoor verscheidene behoeftige ingezetenen zouden worden geschaad en vraagt of beide tegenstemmers willen berusten in het besluit, daar zij anders het bestuur per deuwaardersexploit tot verdeling moeten aanmanen. Het voorstel in de vorige vergadering gedaan tot verkoop of verdeling van het Hondsveld wordt ingetrokken.

Op *10 oktober 1887* worden enige onderhoudskwesties van duikers en waterleidingen behandeld en de opbrengst van de inschrijvingen op het Grootboek, spaarbankboekje, verkoop van het heideveld en het kassaldo ad f 3814,72 over 35 wharen verdeeld. Ieder krijgt f 108,00 terwijl nog f 34,72 in kas blijft. De markerigter toont nog aan dat de uitgaven van het Hondsveld in de toekomst gemiddeld gedekt zullen worden door de inkomsten.

In de vergaderingen van *2 juli 1888* en *3 juni 1890* komen behalve weidegeldkwesties geen bijzonderheden aan de orde.

In de vergadering van *21 oktober 1893* fungeert de heer R. van Hasselt als vertegenwoordiger van wijlen zijn vader als erfmarkerigter. Hij doet rekening en verantwoording over de jaren 1890-1892, terwijl hij als markerigter wordt gekozen en enige gecommiteerden worden aangewezen.

Op voorstel van een der geërfden, hetwelk door twee anderen ondersteund wordt, wordt besloten het Hondsveld te verkopen of te verdelen. De markerigter zegt intussen te hopen dat dit niet gerechtelijk zal behoeven te geschieden doch in der minne zal kunnen plaats hebben. Een commissie bestaande uit markerigter, de twee gecommiteerden en twee geërfden wordt belast met het maken van het plan van verdeling. De commissie neemt hare benoeming aan. Besloten wordt dat die commis-

sie zo mogelijk nog in 1893 een plan zal opmaken en dit aan de goedkeuring der vergadering zal onderwerpen. Hierna zijn alleen nog vermeld de notulen der laatste vergadering van 20 juli 1915, welke gepreseed wordt door mej. M.L. van Hasselt, als erfmarkerigtster, welke meedeelt dat twijfel is gerezen of de marke, sedert de verdeling in 1854 nog wetig bestaat. Daar echter het Hondsveld buiten verdeling is gebleven en aan de markerigter is gebleven met drie gecommiteerden, gekozen door de gewaarden, heeft zij de oud-gewaarden bijeengeroepen ter verkiezing van drie nieuwe gecommiteerden. Hiertoe worden gekozen H. Kuipers (voor het Bornhof), mr. J.F.B. van Hasselt en B. Olthof, die deze benoeming aannemen.

Naar aanleiding van een publicatie, tweemaal in de Zutphense Courant geplaatst op 9 en 23 mei 1917, later op 1 en 15 augustus 1917 door notaris Wilbrenninck te Voorst, dat hij namens mej. M.L. van Hasselt te Empe, mr. J.B.F. van Hasselt te Rotterdam en B. Olthof te Empe voornemens was te verkopen het zgn. Hondsveld hebben J. Bekking en 18 anderen, allen te Empe tegen eerstgenoemden aan de president van de rechtbank te Zutphen in kort geding verzocht gedaagden te gelasten de verkoop te doen staken.

Deze eis werd door de president der rechtbank te Zutphen in kort geding d.d. 15 mei 1917, bevestigd door het Hof te Arnhem d.d. 25 juli 1917, toegewezen. Staking van de verkoop werd gelast mits eisers binnen drie maanden gedaagden voor de gewone rechter zouden dagvaarden.

Daarop hebben eisers tegen gedaagden voor de rechtbank te Zutphen de volgende eisen ingesteld:

1. erkenning van het recht der klein- en ongewaarden tot het beweiden van het Hondsveld;
2. gedaagden, mej. M.L. en mr. J.B.F. van Hasselt en B. Olthof, onbevoegd te verklaren tot verkoop daarvan;
3. die verkoop te verbieden onder schadevergoeding van f 20.000, door gedaagden te betalen als toch tot verkoop mocht worden overgegaan;
4. het vonnis uitvoerbaar te verklaren bij voorraad;
5. gedaagden in privé tot de proceskosten te veroordelen.

Gedaagden stelden hiertegenover dat door geen der ongewaarden, althans door geen der eischers in de laatste dertig jaren gebruik is gemaakt van het weiderecht tegen opbrandgeld, doch dat wel door

inwoners van Empe op het Hondsveld is gestroopt, op een schandelijke wijze is huisgehouden en roofofbouw gepleegd is en boden aan dit door getuigen te bewijzen. Hierop heeft de rechtbank te Zutphen bij interlocutoir vonnis (= *tussenvonnis*) d.d. 22 mei 1919 aan gedaagden opgelegd, met getuigen te bewijzen dat de ingezetenen der buurtschap Empe gedurende de laatste dertig jaren, voorafgaande aan 14 mei 1918 het Hondsveld niet hebben gebruikt tot het weiden van vee tegen opbrandgeld. Uit dit vonnis blijkt nog dat de Commissaris der Koningin in de provincie Gelderland op 24 september 1915, op grond dat het bestuur der Empermark voldaan had aan artikel 37, 1e alinea, der Markenwet, maar het afgetreden bestuur niet door anderen was vervangen, ingevolge artikel 38 dier wet gedaagde no. 1 Mej. van Hasselt heeft aangewezen als erfmarkerigtster en haar en de beide andere gedaagden tot bestuur der marke benoemd.

Gedaagden hebben intussen geen getuigen laten horen en ook van elders geen bewijs bijgebracht.

Na hervatting der procedure wijst de rechtbank te Zutphen vonnis op 28 oktober 1920, daarbij o.m. overwegende:

- dat de verdeling der mark in Empe in 1856 was een verdeling van de gehele mark, waarbij de gewaarden in het bezit gesteld zijn van al wat hen uit de mark toekwam, zodat zij op wat toen aan de ongewaarden werd toebedeeld, geen rechten meer konden doen gelden, terwijl het toenmalig bestuur der mark zijn hoedanigheid verloor toen de mark door die verdeling was ontbonden en er geen gewaarden meer van die mark bestonden, zodat de tegenwoordige gedaagden, met medewerking van die gewezen gewaarden tot het bestuur van een ontbonden mark benoemd, niet het wettig bestuur kunnen geacht worden te zijn en bevoegd tot beschikking over het Hondsveld waarover door eischers wordt geklaagd;
- dat onbewezen is gebleven de stelling van gedaagden, dat de ingezetenen van Empe *niet* gedurende de laatste 30 jaren voorafgaande aan 14 mei 1918 het Hondsveld gebruikt hebben tot het weiden van vee tegen opbrandgeld;
- dat daaruit voortvloeit dat de hoofdvordering (1e en 2e eis) van eisers voor toewijzing vatbaar is;
- dat, wat de eis sub 4 betreft, de vordering van eisers tot grondslag heeft en deze uitspraak berust op het "Plan van verdeling van de Empermark", in de vergadering van 10 mei 1854 van deelgerechtigden in

die mark vastgesteld en bekrachtigd bij Koninklijk Besluit van 20 juli 1854 en dat dit plan als uitvloeisel der destijds nog vigerende ordonnanantie van Lodewijk Napoleon van de 10de van Bloeiamaand 1810 moet beschouwd worden als een authentieke titel;

- dat, zelfs al ware dit onjuist, het bovenbedoeld plan toch in elk geval als een onderhands geschrift (....) is aan te merken (....);

- dat eisers voorts nog vorderen (sub 3e) dat, als gedaagden ondanks deze uitspraak toch verkoop van het Hondsveld zullen doen plaats hebben, zij eisers f 20.000 voor schadevergoeding zullen betalen of zoveel als de rechtbank nodig zal achten;

- dat eisers als grond hiervoor aanvoeren dat de schade, veroorzaakt door verkoop van het Hondsveld aanzienlijk zou zijn, daar zij bij gemis aan eigen of gehuurd weiland geen vee kunnen houden bij gebreke van gelegenheid tot beweiding van het Hondsveld;

- dat de verkoop een onrechtmatige handeling zou zijn waardoor eisers schade zouden lijden, waar het de rechtbank onmogelijk is die schade bij gebrek aan gegevens omtrent het aantal ongewaarden en de hoeveelheid van het door hen gehouden vee, te bepalen zodat de bijvordering niet kan worden toegewezen;

- dat wat de kosten betreft (vordering sub 5e) gedaagden in privé zullen moeten worden veroordeeld nu zij niet als erfmarkerigster en leden van het bestuur der Empermark de kwaliteiten bezitten waarin zij optraden.

Bij haar vonnis d.d. 28 oktober 1920 ontzegde de rechtbank aan eisers de vordering tot voorlopige schadebepaling, doch wees overigens hun vordering toe; verklaarde zij voor recht dat on- en kleingewaarden in de Empermark, waartoe eisers krachtens ingezetenschap van Empe en erfopvolging behoren, gerechtigd zijn in het gehele Hondsveld tegen een gering jaarlijks opbrandgeld hun vee te weiden en dat die rechten door de vanwege gedaagden voorgenomen verkoop zullen worden gekrenkt en geschaad; verklaarde zij gedaagden onbevoegd tot verkoop van een deel van het Hondsveld, als zijnde deze noch het wettig bestuur van de verdeelde en ontbonden mark, noch bevoegd het Hondsveld of een deel daarvan in strijd met de rechten van on- en kleingewaarden te verkopen; verbood zij gedaagden die verkoop te doen; gelastte zij staking van die verkoop en verklaarde het vonnis uitvoerbaar bij voorraad met veroordeling van gedaagden in de kosten.

Zij die zich, blijkens het bezwaarschrift van augustus 1934 aan Gedeputeerde Staten, klein- en ongewaarden noemen, spreken daarin van een stichting, door de mark van Empe in het leven geroepen en van een poging van groot-gewaarden, omstreeks 1919, om het Hondsveld alsnog onder elkaar te verdelen of te verkopen, welke mislukt is.

De mening dat hier van een stichting sprake zou kunnen zijn kan ondergetekende niet delen. Van oprichting van een stichting blijkt toch uit het goedgekeurde plan, noch uit de akte van scheiding iets. De bewoordingen van artikel 5, sub b, van het plan van verdeling zijn wel zó vaag dat het bestaan van een stichting, minst genomen, al zeer twijfelachtig is. In de stichtingsakte (hier: plan van verdeling) zal toch sprake moeten zijn van het bestuur. Het bestuur is echter blijkens het notulenboek waargenomen tot 1893 door de ex-groot-gewaarden (waarover straks meer) en sedertdien vermoedelijk door de onder-tekenaren van het bezwaarschrift, zodat van een werkelijk bestuur al sedert jaren geen sprake meer kan zijn en de zgn. stichting tegenwoordig beheerd wordt door een onderonsje van degenen die er voordeel uit trekken.

Waar bovendien het onverdeeld laten in 1854 van de grond voor kleinen ongewaarden een uitgesproken liefdadig doel had zou, als hier van een stichting sprake zou kunnen zijn, aan de bepalingen der Armenwet voldaan moeten zijn. Dit heeft nimmer plaats gehad. Uit de in 1919 en 1920 gevoerde procedure blijkt trouwens niet dat de gedaagden optraden als groot-gewaarden. Nergens blijkt dat de andere ex-groot-gewaarden in de voorgenomen verkoop gekend zijn, tenzij men de poging tot verkoop, in 1917 begonnen, zou willen beschouwen als een uitvloeisel van het besluit van 1893 tot verdeling van het Hondsveld. De ex-groot-gewaarden, met uitzondering van hen die zich verzet hebben, hebben overigens wel heel vreemd met de "laatste wil" van de mark omgesprongen. Men denke bijv. aan:

- de verkoop van het Voorveld in 1864 (al had deze dan nog de verbetering van het Hondsveld ten doel);
- aan de verdeling in 1887 van de opbrengst van het Voorveld (welke ten allen tijde bestemd was voor verbetering van het Hondsveld);
- aan het steeds verkopen van stroken grond door de ex-gewaarden;
- aan het geheimzinnige land groot 19 bunder 28 roeden, in artikel 5 sub a van het plan van verdeling genoemd (Plagge- en Schaddeveld), waartomtrent nooit meer iets is gebleken en dat in het kadaster ook niet meer

vermeld staat ten name der ex-geërfden in de mark van Empe en dat vermoedelijk geleidelijk onder de groot-gewaarden verdeeld of verkocht zal zijn;

- aan het besluit van ex-geërfden van 1893 om tot verdeling van het Hondsveld over te gaan.

In haar vonnissen d.d. 29 mei 1919 en 28 oktober 1920 heeft de rechtbank te Zutphen uitgesproken dat de verdeling van 1854 er een was van de gehele mark en de mark door die verdeling was ontbonden, zodat er geen gewaarden meer bestonden en gedaagden, met medewerking van de gewezen gewaarden tot het bestuur van een ontbonden mark benoemd, geen wettig bestuur geacht konden worden te zijn.

Mijns inziens is hieruit de conclusie te trekken dat, waar de mark ontbonden was en er dus geen sprake meer kon zijn van gewaarden, er evenmin na verdeling der mark sprake kon zijn van klein- en ongewaarden. Dit begrip verloor toch na de verdeling haar reden van bestaan. Deze conclusie heeft de rechtbank waarbij de procedure in 1919 en 1920 het recht van eisers tot het weiden van vee op het Hondsveld niet in het geding is gekomen, niet getrokken. Omtrent het recht van eisers in bedoelde procedure en nu van de bezwaarden staat dus niets vast. Het zijn van klein- of ongewaarde in de vroegere mark van Empe zal dus moeten beschouwd worden naar de toestand op het ogenblik der scheiding, aangezien men daarna toch moeilijk nog klein- of ongewaarde in een niet meer bestaande mark zou kunnen worden. Aangezien omtrent de kleingewaarden voor de opheffing der marke weinig en omtrent de ongewaarden niets bekend is zal het wel zeer moeilijk zijn vast te stellen wie de eigenlijke rechthebbenden op het weiderecht van het Hondsveld zijn. Dit zal uit een procedure moeten blijken of althans kunnen blijken.

Bovendien zullen alle handelingen, sedert 1856 door het geïmproviseerde bestuur der marke verricht, blijkens het vonnis van de rechtbank te Zutphen als onwettig beschouwd moeten worden, bijgevolg ook de verkoop van het Voorveld en de verdeling van de opbrengst daarvan. Waar deze handelingen echter sedertdien reeds verjaard zijn zal dit op zichzelf geen gevolgen meer kunnen hebben.

Intussen moet, waar het ex-markebestuur zich ten onrechte met het beheer van het Hondsveld bemoeide, de marke ontbonden was en dus geen eigendom meer kon hebben, besloten worden dat de eigendom van het Hondsveld aan niemand toekomt.

De vraag of in dezen artikel 576 van het Burgerlijk Wetboek, dat verklaart dat goederen die onbeheerd zijn en geen eigenaar hebben aan de staat behoren, van toepassing is, is zonder meer niet door ondergetekende te beantwoorden. De tijd om literatuur hierover te raadplegen ontbrak, terwijl omtrent dit artikel slechts zeer weinig jurisprudentie bestaat. Vermeld wordt een arrest van de Hoge Raad, waaruit blijkt dat dit artikel niet van toepassing is waar verschil is over goederen welke werkelijk in iemands bezit en dus niet onbeheerd zijn.

w.g. mr. E.M. Meinsma

DE GEMEENTE APELDOORN TELDE TIEN TOLHUIZEN

Tolgeld was een soort wegbelasting

De heffing van tolgeld, vroeger een bron van inkomsten voor de landheer, werd opgelegd voor het gebruik van de land- en waterwegen. De riviertollen, vandaag nog bekend uit plaatsnamen als Lobith, Tolkamer en Tholen in Zeeland, waren oorspronkelijk de belangrijkste, omdat het vervoer van goederen en mensen grotendeels over water ging wegens het ontbreken van wegen.

Later werden de opbrengsten gedeeltelijk ook gebruikt voor het onderhoud van de wegen, toen het vervoer over land door nieuwe en betere wegen ging toenemen. Net als met onze "wegbelasting" werd ook vroeger een belangrijk deel van de opbrengst gebruikt voor allerlei andere doeleinden.

Verpacht

In latere tijden werden de tollens, die toen grotendeels in handen van de gemeenten waren, in het openbaar verpacht. Op alle invalswegen waren één of meer tolhuizen te vinden, waar voor een kleiner of groter bedrag de tolboom of het tolhek werd opengedraaid (tollen draaien). Alleen al in de gemeente Apeldoorn waren vroeger minstens tien tolhuizen. De wegen waren toen veel smaller en de meestal smalle woningen stonden bovendien pal aan de weg, zodat de tolwachter in het vooruitspringende gedeelte van de woning, met in elke zijgevel een "kijkraampje", beide zijden van de weg kon overzien.

Het tolhuis aan de Groenendaalseweg is bewaard gebleven en verkeert nog in prima staat. Let op het vierkante kijkraampje.

Verval

Bij het tolhuis aan de Groenendaalseweg in Loenen is dit nog duidelijk te zien. Gelukkig is het in verval geraakte pand momenteel weer bewoond en opgeknapt. Op een oude kaart uit het jaar 1844 staat ook reeds vermeld: "vervallen tolhuis". Er waren hier in de eenzaamheid van bos en heide zeker zoveel sluipwegen om de betaling van tolgeld te ontduiken dat deze plaats verlaten werd.

Tolhuizen waren plaatsen waar mensen samenkwamen en er was oponthoud. Enkele ontwikkelden zich tot herberg, zoals de "Echoput", de tol aan de Deventerstraat en de tol aan de Arnhemseweg, net voorbij het vroegere seminarium (nu politieschool). Bij de oude Apeldoorners beter bekend als "Museum Vaals", omdat er vroeger een leuke natuur-historische verzameling en allerlei rariteiten, waaronder een kikker-orkest, waren te bezichtigen.

Kanaal

Toen bij de aanleg van het kanaal van Apeldoorn naar Dieren voor de aanvoer van het benodigde water de sprengen in het bos achter het tolhuis werden gegraven, werd het gedeelte vanaf de Arnhemseweg tot het kanaal "De Zwaanspreng" genoemd, omdat bij het tolhuis, tevens herberg, toen "De Swaen" uithing.

Volgens sommigen is ook het kleinste schooltje in Hoog Soeren een tolhuis geweest. Op oude kaarten is het huis echter niet als zodanig vermeld en deze mening wordt dan ook door anderen naar het rijk der fabelen verwezen.

Woeste Hoeve

Andere tolhuizen zijn verdwenen, zoals de tol even voorbij de Woeste Hoeve, die in 1944 tijdens de slag om Arnhem werd opgeblazen en waarvan alleen de kelder nog aanwezig is. Van Deventer naar Amersfoort ging men vroeger vanaf Loenen over de oude Harskamperweg, die bij het tolhuis aan de Groenendaalseweg de huidige weg kruiste. Het liep vervolgens door de Hoeve Delle, onder langs de heuvel, verder naar Hoenderloo. Men ontliet dan het nogmaals betalen van tolgeld aan de Arnhemseweg. Brokken van funderingen van een vroeger tolhuis aan de Arnhemseweg, even voorbij Beekbergen, waren tot voor kort nog te vinden. Hier woonde vroeger Rozeboom van de tol, de bosbaas van het "Liederholt".

Loosche tol

Ook verdwenen is de "Loosche tol" aan het einde van de huidige Loolaan, waar in 1834 E.B. van Weenum tolgaarder was. Op oude kaarten staat ook nog een tolhuis vermeld op de plaats waar de Rode-weg van Asselt op de Amersfoortseweg komt. Hiervan is verder niets bekend. Voor de wijziging van de gemeentegrens stond er ook een tolhuis aan de Amersfoortseweg in Oud-Millingen, bij de reeds in 1557 genoemde Millinger Hoeve.

Als laatste was er het tolhuis bij het Uddelermeer op de weg naar Harderwijk, waar Jan Spekschot een van de laatste tolgaarders was. Dit karakteristieke huis draagt nu de naam "Veldkamp" en ligt net buiten de gemeentegrens.

M.B.J. Kobussen

